

Themaviering 8 januari 2017 met Hans Achterhuis

Half Gouda was uitgelopen voor de eerste OIG-bijeenkomst in 2017. In Sociëteit Concordia zou Hans Achterhuis spreken over het thema 'De banaliteit van het kwaad', een thema dat bekend is geworden door Hanna Arendt (1906-1975). Veel mensen voelen zich niet gehoord en een deel vlucht in een ideologie. Een soortgelijke onvrede veroorzaakte de Holocaust. Wat zal de onvrede in onze tijd teweeg brengen? Wat betekent dit voor ons?

Na inleidende klanken en woorden en het ontsteken van het licht in ons midden, introduceert Achterhuis allereerst zijn eigen ontdekking van en omgang met Hanna Arendt. Bescheiden schaart hij zichzelf onder de filosofen, die volgens Arendt redeneren en uitleggen, maar weinig of niet zelf denken. De leeservaring van haar boek 'De banaliteit van het kwaad' was voor de twintiger Hans Achterhuis zo ingrijpend dat hij anderhalve dag geheel van slag was. Zijn levenslange verwantschap met Arendt komt wellicht door zijn fascinatie met grote levensvragen, zoals 'wat moet ik doen?' en 'hoe moet ik leven?' In genoemd boek over het Eichmann-proces stelt Arendt eigenlijk soortgelijke vragen: Hoe zou ik in zo'n situatie handelen? Zit dat kwaad ook in mij? Haar antwoorden zijn ongemakkelijk. In haar (matig vertaalde) boek 'The human condition' claimt Arendt dat er is geen ultieme toetssteen is voor goed handelen: In een situatie moet je de mens telkens begrijpen vanuit zijn diverse relaties.

In haar leven wisselt Arendt de *vita contemplativa*, het beschouwende leven, en de *vita activa*, het actieve leven, af. Opgroeïend in Koningberg las ze het werk van de hier geboren Immanuel Kant. In 1924 vervolgde ze haar beschouwende leven met een studie filosofie en theologie in Berlijn, waarna ze verder studeerde bij Heidegger, Husserl en Karl Jaspers. Bij Jaspers promoveerde ze in 1929 op het begrip liefde bij Augustinus. Ondertussen ging Arendt politieker denken en handelen, wat in 1933 leidde tot haar vlucht uit Duitsland. In Parijs leidde ze een actief leven, in lijn met de instructie van haar moeder om als Joodse voor haar rechten op te komen door te protesteren en anders weg te lopen. Gevlucht uit een onbeholpen internering in 1941 week ze met haar tweede man Heinrich Blücher uit naar de Verenigde Staten waar ze lang actief bleef. Na de oorlog ging ze werken voor de commissie voor Europese Joodse culturele wederopbouw. Ze brak als politiek denker door met de studie over de 'Oorsprong van het totalitarisme', in 1958 vervolgd door het bekende boek *The Human Condition*. Bekend werd ze als verslaggever voor *The New Yorker* bij en als schrijfster van het boek over het Eichmann-proces. Later nam het beschouwende leven weer de overhand.

Achterhuis gaat vervolgens in op enkele belangrijke concepten in haar denken, met name waar theologie een rol speelt. Arendt geeft concepten alledaagse woorden mee: Wat doen mensen zoal? Ze arbeiden, werken, en handelen. De mens moet arbeiden en zorgen, om in leven te blijven, te overleven. Dit gaat in principe altijd maar door, en geeft hoogstens tevredenheid. Werken echter kan mensen trots maken: Door je wereld in te richten maak je iets af. Hierbij passen ook de architectuur en kunsten. Handelen doen mensen binnen netwerken van menselijke relaties, wat het leven zin en betekenis geeft. Als held van het handelen noemt Arendt Achilles, die om gezien te worden koos voor een kort maar roemrijk leven. De mens zou steeds opnieuw kunnen beginnen met het gaan handelen in de publieke ruimte. Wanneer het handelen, schijnbaar onomkeerbaar, verkeerd uitpakt, verwijst Arendt naar de theologie om twee remedies te duiden. Ten eerste, zoals Abraham afspraken maakt met God, kunnen wij elkaar beloften doen. Dit kan de cyclus van wraak en weerwraak doorbreken. Ten tweede, zoals in het Nieuwe Testament kunnen mensen weer verder met elkaar door te vergeven, niet via God maar tussen mensen onderling. Denk hierbij aan de waarheids- en verzoeningscommissies in Zuid-Afrika en elders.

Tenslotte, het Eichmann-proces uit 1961, dat Arendt per se wilde meemaken. Eichmann bleek niet de personificatie van het kwaad, maar een bureauklerk, een *schreibtisch* burger, de gewone man die opklom door orders gewoon goed uit te voeren, door niet na te denken. Zijn holocaust-treinen gingen

zelfs voor de munitietreinen. hij kon de wereld blijkbaar ook niet in andere dan ambtelijke woorden vatten. Gewone mensen zijn dus samen als in een raderwerk tot het vreselijkste kwaad in staat. Het leerde Arendt enerzijds dat kwaad blijkbaar geen diepgang heeft, als een paddenstoel over de wereld kan woekeren. Eichmann zou zich pas langzamerhand vereenzelvigen met Hitler. Anderzijds kan actief handelen wellicht het kwaad stoppen door dit zichtbaar te maken, mensen aan het denken te zetten. Het door de koning weigeren van uitlevering van Deense Joden zorgde ervoor dat ze tijdig naar Zweden konden vluchten.

Desgevraagd denkt Achterhuis dat in onze tijd Arendt feiten niet zou relativiseren. Maar feiten moeten betekenis krijgen, in perspectief worden geplaatst. Manipulatie wordt moeilijker wanneer dat je perspectieven van anderen meeneemt, kritisch nadenkt. Arendt wilde vooral begrijpen, iets doorzien. Daardoor bekritiseerde ze al vroeg de coöperatie van de Joodse Raad. Ze relativeerde Eichmann's werk niet; zijn werk was mogelijk erger dan zelf gedood hebben.

Ook bevestigde Achterhuis dat we in zekere zin leven in een donkere tijd, die vraagt om te getuigen. Achterhuis werd weinig specifiek over hedendaagse implicaties van Arendt voor gewone mensen. Als het goede niet wordt benadrukt, kan het kwade overheersen. Velen zoeken zondebokken, zoals Eichmann er ook een was geworden. Helaas is het kwaad banaler, niet zo gemakkelijk toe te schrijven, en ongemakkelijker dus ook.

De middag werd plenair als volgt afgesloten: 'Deel je kennis en kunde, je talenten en liefde, en je zult leven zoals ik leef. Solidariteit betekent macht in positieve zin; een onvoorstelbare kracht.' Een mooie oproep dat we dit jaar niet alleen arbeiden, of werken, maar ook handelen.

De bijeenkomst bracht aanwezigen een lezing, gedachtewisseling, inleidende en afsluitende woorden, muziek en een nieuwjaarsborrel. Ellen Appünn (cello) en Martin van der Puijl (piano) vertolkten bijpassende stukken van onder andere Rachmaninov, Saint-Saëns, en Fauré. Terecht was applaus hun deel, waarna, onder het genot van een borrel, nog vele gedachten werden gewisseld over goed en kwaad.